

रविवार पुरवणी ५ जानेवारी २०२५

डॉ. मनमोहन सिंग: भारताचे अर्थतज्ञ

संपादकीय

डॉ. मनमोहन सिंग हे भारताचे 13 वे पंतप्रधान असून, त्यांनी 2004 ते 2014 या कालावधीत देशाचे नेतृत्व केले. त्यांची व्यक्तिमत्त्व शांत, अभ्यासू आणि परिणामकारक ठरले आहे. भारताच्या आर्थिक विकासात महत्त्वपूर्ण योगदान देणारे डॉ. सिंग यांना "आधुनिक भारताचे अर्थशास्त्रज्ञ" म्हणूनही ओळखले जाते.

व्यावसायिक कारकीर्द आणि योगदान

अकादमिक आणि प्रशासकीय सेवा

मनमोहन सिंग यांचे करिअर शिक्षण क्षेत्रातून सुरू झाले. त्यांनी दिल्ली विद्यापीठ, जावाहरलाल नेहरू विद्यापीठ (जेएनयू), आणि अन्य संस्थांमध्ये अध्यापन केले. याच काळात त्यांच्या संशोधनाने जागतिक आर्थिक क्षेत्रात त्यांचे नाव झाले.

आंतरराष्ट्रीय बँक आणि आर्थिक योगदान

सिंग यांनी जागतिक बँक आणि युनायटेड नेशन्सच्या विविध प्रकल्पांमध्ये कार्य केले. त्यांच्या आर्थिक धोरणांमुळे त्यांनी भारतासाठी जागतिक स्तरावर एक स्थान निर्माण केले.

रिझर्व्ह बँकेचे गव्हर्नर

1970 च्या दशकात, सिंग यांनी भारतीय रिझर्व्ह बँकेचे गव्हर्नर म्हणून जबाबदारी घेतली. त्यांनी देशाच्या आर्थिक स्थिरतेसाठी उपाययोजना केल्या आणि आर्थिक विकासाचा पाया मजबूत केला.

1991: भारताचा आर्थिक उदारीकरणाचा क्षण

1980 आणि 1990 च्या दशकात भारताला आर्थिक संकटांचा सामना करावा लागला. देशाची परकीय चलनाची स्थिती अत्यंत खालावली होती. यावेळी, तत्कालीन पंतप्रधान पी. व्ही. नरसिंह राव यांनी मनमोहन सिंग यांना अर्थमंत्रीपदाची जबाबदारी दिली.

उदारीकरण, खाजगीकरण, जागतिकीकरण

मनमोहन सिंग यांनी 1991 मध्ये आर्थिक सुधारणा राबवल्या, ज्यामुळे भारतात उदारीकरण, खाजगीकरण, आणि जागतिकीकरण (LPG) धोरणांची अंमलबजावणी झाली.

त्यांच्या धोरणांमुळे:

1. परकीय गुंतवणुकीस प्रोत्साहन मिळाले.
2. आयात-निर्यात धोरणे सुधारली.
3. उत्पादनक्षेत्र आणि सेवाक्षेत्रात विकास झाला.
4. जागतिक व्यापारात भारताचे स्थान मजबूत झाले.

आर्थिक परिणाम

या निर्णयांमुळे भारताच्या अर्थव्यवस्थेला नवी दिशा .

मिळाली. GDP वाढीचा दर झपाट्याने सुधारला आणि भारत जागतिक अर्थव्यवस्थेत एक महत्त्वाचा भागीदार ठरला.

पंतप्रधानपदाचा कालखंड (2004-2014)

2004 साली काँग्रेस पक्षाने डॉ. मनमोहन सिंग यांना पंतप्रधान म्हणून नेमले. या दहा वर्षांच्या कालावधीत त्यांनी अनेक ऐतिहासिक निर्णय घेतले.

मुख्य धोरणे आणि प्रकल्प

1. **महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना (MGNREGA):** ग्रामीण भागात रोजगाराच्या संधी निर्माण करणारा हा प्रकल्प ऐतिहासिक ठरला.
2. **आधार कार्ड योजना:** नागरिकांना एक ओळखपत्र देण्यासाठी सुरू करण्यात आलेली आधार योजना डिजिटल युगासाठी महत्त्वपूर्ण ठरली.
3. **परराष्ट्र धोरण:** अमेरिका, चीन, आणि इतर देशांसोबत मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित केले.

अणु करार

2008 मध्ये अमेरिका-भारत अणु करारामुळे भारताला आण्विक ऊर्जा क्षेत्रात जागतिक मान्यता मिळाली. या करारामुळे देशाच्या ऊर्जा क्षेत्रात मोठी प्रगती झाली.

आलोचना आणि आव्हाने

डॉ. सिंग यांचा कालखंड जसा प्रशंसेसाठी ओळखला जातो, तसाच तो काही आव्हानांसाठीही महत्त्वाचा होता.

1. महागाई: त्यांच्या कार्यकाळात महागाई वाढल्यामुळे सामान्य जनतेला आर्थिक ताण सहन करावा लागला.

- घोटाळे: 2G स्पेक्ट्रम घोटाळा, कोळसा घोटाळा यांसारख्या प्रकरणांनी सरकारची प्रतिमा मलीन झाली.
- **व्यक्तिमत्त्व आणि नेतृत्वशैली**
- डॉ. मनमोहन सिंग यांची नेतृत्वशैली अत्यंत शांत, संतुलित, आणि दूरदृष्टीची होती. ते राजकारणापेक्षा प्रशासनावर भर देणारे नेते होते. त्यांच्या कामाच्या पद्धतीमुळे विरोधकांनाही त्यांच्याबद्दल आदर वाटत असे.

पुरस्कार आणि सन्मान

1. पद्म विभूषण (1987): भारतातील दुसऱ्या सर्वोच्च नागरी सन्मानाने त्यांना गौरविण्यात आले.
2. जागतिक आर्थिक परिषद (World Economic Forum): जागतिक अर्थव्यवस्थेतील योगदानासाठी सन्मानित.
3. टाइम्स मासिकात स्थान: जागतिक प्रभावशाली नेत्यांमध्ये त्यांचा समावेश.

डॉ. सिंग यांचा प्रभाव आणि वारसा

डॉ. मनमोहन सिंग यांनी भारताला आर्थिक स्थैर्य दिले आणि देशाच्या जागतिक प्रतिष्ठेला उंचीवर नेले. त्यांनी घेतलेल्या निर्णयांचा आजही भारताच्या प्रगतीत मोठा वाटा आहे.

लोकप्रिय विधान:

"आधी देशाचा विचार करा, मग स्वतःचा." या विचारांनी ते नेहमीच प्रेरणा देत आले आहेत. निष्कर्ष

डॉ. मनमोहन सिंग हे भारतीय राजकारणातील एक अद्वितीय व्यक्तिमत्त्व आहेत. शांतताप्रिय नेतृत्व, प्रगतीशील धोरणे, आणि लोकहिताचे निर्णय यामुळे त्यांची ओळख एक प्रभावी पंतप्रधान म्हणून कायम आहे. भारताच्या आर्थिक इतिहासात त्यांचे नाव सुवर्ण अक्षरांनी लिहिले जाईल

ज्येष्ठ विधिज्ञ श्रीनिवास घैसास हे 'कायद्याचे बोलूया' या साप्ताहिक सदरातून सर्वसामान्य माणसाच्या जिद्दाळ्याचे विषय अगदी सोप्या शब्दांत वाचकांसमोर ठेवत आहेत. आजपासून ते **जमीन व त्याविषयीची कायदेशीर माहिती** याबाबत लेखन करत आहेत. वाचकांना त्यांच्या लेखांमधून शेतजमीन, बिनशेती जमीन, आरक्षण, कूळकायदा, फसवणूक व त्यावरील उपाय याबाबतीत माहिती मिळेल.

नवे वर्ष, नवे संकल्प...

नव्या वर्षाच्या पहिल्याच दिवसापासून लेखनाचा हा 'झपाटा' थोडा आवरता घ्यायचा. जेथे लिहीणे आवश्यक आहे, तिथेच लिहायचे. उगीच मेंदूला ताण घ्यायचा नाही. त्यापेक्षा स्वतःच्या तब्येतीकडे, आरोग्याकडे जाणीवपूर्वक लक्ष घ्यायचे. आता हे असे 'लक्ष्य' नववर्षापासून अंमलात आणावयाचा संकल्प केला आहे. बघूया कितपत जमते! अगदी पुर्वीपासूनच समाजात वावरणे, समाजाशी एकजीव होणे, समाजाचा 'अनुभव' घेणे हा माझ्या आवडीचा विषय. एखाद्याच्या अडीअडचणीत

मनाच्या हिंदोळ्यावर

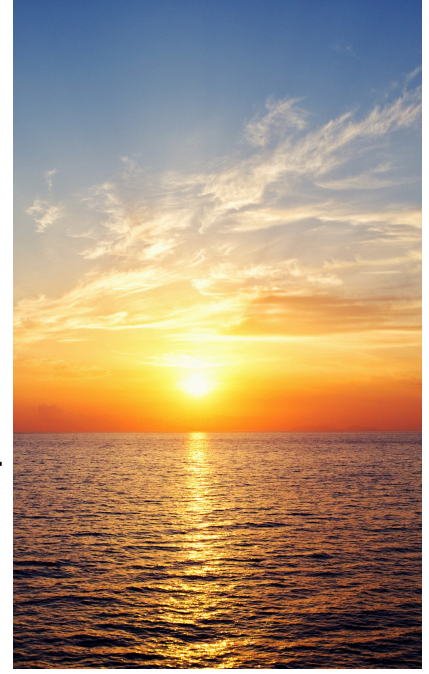
बाबू घाडीगांवकर,
त्रिंबक, ता. मालवण.
मो. ९४२२७९५९५५.

दररोज सकाळी लवकर उठा, शाळेत जा, रात्री थोडेफार लिखाण करा हा माझा दैनंदिन दिनक्रम. गेली काही वर्षे हा दिनक्रम असा अव्याहतपणे सुरु आहे. दररोज काहीतरी लिखाण केल्याशिवाय चैन पडत नाही. मात्र त्यासाठी एखादा अचानक सुचलेला विषय कुठेतरी टिपून ठेवावा लागतो. बऱ्याचदा काही विषय तर रात्री, अपरात्री, पहाटेदेखील सुचतात. कधी असाच सुचलेला विषय सकाळी उठल्यावर किंवा सकाळी सुचलेला विषय टिपून ठेवायचे राहून गेले तर काही वेळाने विस्मरणात जातो. निदान माझ्या बाबतीत तरी असे अनेकदा घडले आहे.

दररोजची अशी दगदग सहन करता करता कधी जीवाला, शरीराला, मनाला, मेंदूला आराम मिळत नाही. त्यामुळेच अनेकदा चिडचिड होते. गेल्या काही वर्षांपासून ही अशी शरीराला सवय जडली असली तरी आता मात्र अशा 'व्यस्त' दिनक्रमाचा उबग येऊ लागला आहे. या अशा 'बिड्डी' आयुष्यात स्वतःसाठी म्हणून जगावयाचे राहून गेले आहे. सकाळची योगासने, संध्याकाळचे पायी चालणेदेखील फार कमी झाले आहे. आता यावर उपाय एकच, उद्यापासून नवे वर्ष सुरु होईल.

धावून जाणे, आपल्या ऐपतीनुसार मदत करणे हा स्वभाव. अगदी घरातही मी ज्येष्ठ किंवा 'थोरला' असल्याने आपसूकच अशा अनेक कौटुंबिक, सामाजिक जबाबदाऱ्या अंगाखांडावर पडतात. अनेकदा अशा प्रसंगात आपल्या गाठीला काही शिल्लक नसले तरी वडीलकीच्या नात्याने सारे निभावून न्यावे लागते. प्रसंगी उधारी, उसनवारी करावी लागते. मात्र अनेकदाचे अनुभव विचारात घेता, एखाद्यावरचा उद्ध्वलेला प्रसंग गेला की त्याला त्याच्यासाठी आपण केलेल्या मदतीची जाणीव किंवा आठवण राहत नाही.

अनेकदा त्याला तशी जाणीव करून देणे आपल्यालाच अवघडल्यासारखे वाटते. याशिवाय 'केल्यान तर काय झाला? त्याचा करुचा हा ता.... त्याचीच जबाबदारी हा!' अशी त्याची भावना असते.

एकदा प्रसंग निघून गेल्यावर तो मात्र निर्धास्त होतो आणि आपण मात्र प्रामाणिकपणे लोकांची 'देणी' फेडीत राहतो. आज या अशा अनेक गोष्टींचा, अनुभवांचा विचार करता असे वाटतेय, यापुढे ही 'दुनियादारी' थांबवायला हवी. येत्या नववर्षापासून तरी तशी सुरुवातच करायला हवी.

मध्यंतरी माझ्या एका पुस्तक प्रकाशन कार्यक्रमात माझ्या लेखनशैलीचे कौतुक करताना आमचे गुरुवर्य सुरेश ठाकूरगुरुजी म्हणाले होते, 'बाबुने आता या अफाट लेखन साहित्यानंतर कादंबरीलेखनाकडे वळावयास हवे. मुळात त्याने कादंबरीचा विषय तर त्याच्या आईपासून सुरु करायला हवा. बाबूची आई, बाबा, त्यांचा जीवनप्रवास मी अगदी जवळून पाहिला आहे.

'आई'ला केंद्रस्थानी ठेवून बाबूने पहिली कादंबरी लिहावी. त्या प्रकाशन कार्यक्रमाला मी येणार!' त्या कार्यक्रमापासूनच खरेतर अशा एखाद्या कादंबरीचे लेखन कागदावर उमटते असे मी ठाम ठरवले होते. सुरुवातीची दोन अडीच प्रकरणे लिहूनही झाली. मात्र त्यानंतर दैनंदिन लिखाणाच्या कार्यबाहुल्यात कादंबरीची गाडी काही पुढे सरकली नाही. मात्र आता निदान नववर्षाचे औचित्य साधून विचार केलाय, यंदा 'मुक्ता'ची गाडी पुढे न्यायचीच!

तसे पाहता दरवर्षी नववर्षी निमित्ताने असे काही किंवा थोडेफार निराळे संकल्प मनाशी ठरवीतो. नव्या वर्षात ते नक्की तडीस न्यायचे असा संकल्प करतो. पण कसचे काय नि कसचे काय, ठरविलेले संकल्प पूर्ण काही होत नाहीत.

असो! आता उद्यापासून परत नववर्षी सुरु होतेय तर नवे संकल्प नक्की करणार. ठरविलेला एखादा संकल्प तडीस गेला तरी फार मोठे आहे. कारण 'कर्ता-करवीता' शेवटी वर बसला आहे!

कुठल्याही नवीन वर्षाची सुरुवात कशाने होते? तर संकल्पाने. येणाऱ्या नवीन वर्षात वेगवेगळे संकल्प 'सोडले' जातात. उदाहरणार्थ घायाची झाली तर व्यसनी माणसे व्यसन सोडण्याचा संकल्प मनाशी ठरवतात. वाढत्या वजनाने त्रस्त व्यक्ती वजन आटोक्यात ठेवण्याचा संकल्प बाळगतात. दरदिवशी थोडा तरी व्यायाम करण्याचा संकल्प सोडणाऱ्यांचे प्रमाणही कमी नाही. जितक्या व्यक्ती तितक्या प्रवृत्ती असे म्हटले जाते. त्याच चालीवर जितक्या व्यक्ती तितके संकल्प असे म्हणता येईल.

काही संकल्पांची सुरुवात तर दणक्यात केली जाते. परंतु जसजसे दिवस सरू लागतात तसतसे त्यातला उत्साह मावळत जातो आणि त्यातला नियमितपणा आटू लागतो. हळू हळू तो संकल्प नामशेष होतो. काही संकल्पांची सुरुवात 'उद्या' वर ढकलली जाते आणि तो उद्या कधी उजाडतच नाही. संकल्प मनातच राहतो. काही संकल्प मात्र नशिबवान ठरतात, पूर्णपणे सिद्धीस जातात. पण यांचे प्रमाण फारच कमी.

संकल्पाची ऐशी तैशी

वर्ष संपता संपता परत एकदा संकल्पाची आठवण होते. सुरुवातीला ठरविलेले संकल्प आठवू लागतात आणि ते 'सोडले' गेल्याचे जाणवते. 'संकल्पाची ऐशी तैशी' झाल्याचे लक्षात येते. परंतु त्यामुळे हताश न होता परत नवीन संकल्प करायचे ठरवले जाते आणि नवीन वर्षाच्या पूर्वसंध्याला परत नवीन संकल्प सोडले जातात.

संकल्प म्हणजे काय? तर एखाद्या गोष्टीत बदल करणे. बदल हाच स्थायीभाव असल्याने संकल्प सोडणे हे रोजच्या जीवनात थोडा बदल करण्याचे लक्षण होय. जे संकल्प सिद्धीस नेता त्यांचं कौतुक करावेच लागेल. कारण त्यांनी ठरवून आपल्या जीवनात सकारात्मक बदल केलेला असतो. वर्ष येणार तसेच जाणार. परंतु संकल्प सोडणे हा नित्यनेम मात्र चालूच राहणार. तो चालू राहिलाच पाहिजे. शेवटी ते जिवंतपणाचेच एक लक्षण आहे !

दीपक गुंडये, मुंबई

वाडीवस्तीवर गुण्यागोविंदाने राहणारा माणूस हा नेहमी आनंदी वाटतो.तो छोट्या छोट्या गोष्टीत आनंद मिळवत राहतो.दिवसभर कामात मग्न राहून थोडा विरंगुळा मिळावा म्हणून तो गावात असणाऱ्या मॉल वजा दुकानात किंवा दुकानाकडे फिरून यायचा. थोडावेळ तेथे रमायचा. भेटलेल्या माणसांसोबत गुण्यागोष्टी करायचा.गावातील माणसांची विचारपूस करायचा.वाडीतील असलेला दुकान हाच त्यांचा फेमस पिकनिक पॉइंट असायचा.असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही.

वाडीतील ही दुकानं म्हणजे तशी अगदी साधीच. कौलारू घराच्या पडवीला लागूनच पार्टीशियन करून खिडकीतून जिन्नस घ्यायला सोय असायची. समोर प्लास्टिक बांधून तात्पुरता छप्पर करायचा. एखादी मेड किंवा डेलका लावून त्याला आधार घ्यायचा. शटल म्हणून लाकडी फळ्या असायच्या.समोर एखादा लाकडी बाकडा किंवा तुटकी एखादी प्लास्टिकची खुर्ची ठेवलेली असायची.पडवीच्या धक्क्यावर पाण्याने भरलेला हंडा ठेवलेला असायचा.दुकाना समोर लहान मुले किंवा बायाबापडी गप्पा मारत पाहताना होणारा आनंद आजच्या ऑनलाईन खरेदीत सुद्धा मिळणार नाही. इतका दुगुणा असायचा.

माझ्या वाडीत तसे एकच दुकान होते भालजीदाच्या पडवीत. चारी बाजूंनी लाकडी गज होते. सामान घ्यायला एक खिडकी होती. दुकान वाडीतलेच असल्याने आमची तिथे जास्त बसकण होती.पण ते दुकान जास्त दिवस चालले नाही. त्याआधी सुरेशदांचे सुद्धा दुकान होते.माझे गाव गरम पाण्यासाठी फेमस असल्याने बऱ्यापैकी गावाला बाजारपेठ आहे.पूर्वी असलेले वाण्याचे दुकान मात्र आता बंद पडले आहे.

येथील दुकानं बऱ्यापैकी गजबजलेली असायची.त्यावेळी दहा पंधरा लोकं जरी आली तरी मोठी गर्दी वाटायची.मला वाटते वाण्याचे चिंचेजवळ असणारे गावातील पहिले दुकान असेल. नंतर काही दुकाने झाली.पण अण्णांचे दुकान म्हणजे लहानांपासून मोठ्यापर्यंत आवडीचे ठिकाण.तसे माणूसकीला अण्णा फार खूप चांगले.आमच्या हातावर नीलकंठ काका चणे फुटाणे घ्यायचा ते दिवस आता दुकाने कडे जाताना येताना आठवतात.

निंबाच्या गोळ्या, पेपरमिंट गोळ्या, श्रीखंडाच्या गोळ्यांची बरणी लक्ष वेधून घ्यायची. या दुकानावर चार ते पाच गावांची मदद होती.अगदी वाडवडील असल्यापासून हे दुकान होते. बाहेर बसायला लाकडी बाक असायचे.मोठ्या माणसांना बसायला लोखंडी खुर्ची होती.यादी करण्यासाठी एक माणूस आणि सामान घ्यायला दोन तीन माणसे असायची. किराणा माला दुकान भरणेच भरलेले असायचे.गहू, तांदूळ आणि इतर कडधान्यांच्या पोत्यांची रास मांडलेली असायची.कोणती वस्तू मिळणार नाही असे कधीच नव्हते.अगदी क्रॉसिन गोळी पासून ते पेंड,सुकी मच्छी, पावसाळी साहित्य, शेतीचे खत व सामान अशा बारीक सारीक वस्तू मिळायच्या.जणू त्या काळाचे ते डीमार्ट म्हणावे लागेल. बाहेर पडवीत बागोटी नारळ सोलण्यासाठी धारधार पात म्हणजे डॅंजरस् झोन होता.विशेष म्हणजे दुकानात शिस्त होती. शांतता होती. पाण्याचा ठेवलेल्या हांड्यातील पाणी पिण्यासाठी सुद्धा एकेकानी जाऊन शांततेत

बंद पडलेले दुकान

गावाकडच्या आठवणी

भावेश लोंढे,
दापोली

मोबा. ९७६९२८६०९१

प्यायचे.गणपती,शिमागा या सणात दुकान गजबजलेले असायचे. दहीहंडीला तांडा घेऊन गेल्यावर अंगावर उडणारे निळेचे पाणी मन कृष्णसखा होऊन जायचे.ते पाणी अंगावर झेलण्यासाठी जीवाची कालवा होत असे.प्रसाद म्हणून मिळणारे गुळपोहे लाजवाब असायचे.त्याची जिभेवर रेंगाळत राहणारी चव आहाहा SSS ते वर्णन शब्दात करता येणार नाही.

कधी कधी हातावर मिळणारा गूळ आठवला की तो बंद दुकान पुन्हा चालू व्हावा असे वाटते. मिळालेले गूळ तळहाताच्या वरच्या बाजूला चिकटवून चाटत चाटत रमत रमत वाटेने खोड्या करीत घरी परतायचो.

बाजार पेठेतील सर्वात जुनी दुमजली लाकडाची इमारत अजूनही तग धरून उभी आहे. तेथे रेशनिंगचे दुकान सध्या सुरू आहे. तिथून ये जा करताना त्या दुमदार वास्तूकडे पाहताना मन मात्र त्यात अडकून राहते.त्याच बाजूला कुडाळकर अप्पाची भाताची चक्की होती.गणपती बनवण्याचा कारखाना होता.लांबलचक दुपाकी कौलारू ऐसपैस अनेक खोल्यांचे घर आजही पहावयास मिळते. आता मात्र तो चक्कीचा घरघर आवाज ऐकायला मिळत नाही.गणपती काळात मुर्त्याची होणारी निर्मिती अनुभवता येत नाही. पूर्वीचं चित्र बदललं.माणसं गाव सोडून शहरात गेली की गावपणाला उदासपण येते तसे अगदी झाले आहे.माडापोफळीच्या गर्द छायेमध्ये नाना नानीच सुंदर घर तेही नामशेष झाले आहे. तिथे मिळणारी खोबऱ्याची चिक्की तर आम्हा बच्चे कंपनीसाठी पर्वणीच होती. त्याचप्रमाणे नानांच्या दुकानात सागर गोट्या,गोटे,पतंग मिळत होते.आता मात्र नाना नानी पण राहिले नाहीत आणि मातीतले खेळ खेळणारी मुलं सुद्धा हरवलेली आहेत.

दुकानं बंद झाली.माणसे बदलली.मनाच्या कप्प्यात जुने ते सोनेच राहिले.पण काळाच्या ओघात हे सर्व हरवत गेले. माणसे दुरावली.पोटापाण्यासाठी सगळे वाडी सोडू लागले.ते दुकान,ती जागा मात्र तेथे शेवटची घटका मोजत अजूनही उभी आहे. गावाचा कायापालट होईल तेव्हा हे बघायला उरणार नाही.दिवस बदलत गेले. दुकाने बंद पडू

लागली.गावात माणसे उरली नाही.जी आहेत ती सुद्धा म्हातारीखोतारी.वाडीतील अर्धी घरे बंद आहेत.अशा वेळी ही दुकाने तग धरू शकत नाहीत. वाडीपुरते गावापुरते मर्यादित असणारे दुकान बंद पडली आणि जिथे माणूसकीची विचारपूस व्हायची ते ठिकाण फक्त आता आठवणीत राहिले.

मोबाईलच्या युगात, ऑनलाईन जमान्यात ही वाडीवरची छोटी छोटी दुकानं बंद पडत आहेत. तेथे होणारा संवाद हरवत चालला आहे.गावात माणसे नाहीत तिथे ही जिवंत ठिकाणं काय करणार. आता फक्त आठवणींचे दुकान उघडे आहे.

संकल्पाची ऐशी तैशी

कुठल्याही नवीन वर्षाची सुरुवात कशाने होते? तर संकल्पाने. येणाऱ्या नवीन वर्षात वेगवेगळे संकल्प 'सोडले' जातात. उदाहरणच घ्यायची झाली तर व्यसनी माणसे व्यसन सोडण्याचा संकल्प मनाशी ठरवतात. वाढत्या वजनाने त्रस्त व्यक्ती वजन आटोक्यात ठेवण्याचा संकल्प बाळगतात. दरदिवशी थोडा तरी व्यायाम करण्याचा संकल्प सोडणार्यांचे प्रमाणही कमी नाही. जितक्या व्यक्ती तितक्या प्रवृत्ती असे म्हटले जाते. त्याच चालीवर जितक्या व्यक्ती तितके संकल्प असे म्हणता येईल.

काही संकल्पांची सुरुवात तर दणक्यात केली जाते. परंतु जसजसे दिवस सुरू लागतात तसतसे त्यातला उत्साह मावळत जातो आणि त्यातला नियमितपणा आटू लागतो. हळू हळू तो संकल्प नामशेष होतो. काही संकल्पांची सुरुवात ' उद्या 'वर ढकलली जाते आणि तो उद्या कधी उजाडतच नाही. संकल्प मनातच राहतो. काही संकल्प मात्र नशिबवान ठरतात , पूर्णपणे सिद्धीस जातात. पण यांचे प्रमाण फारच कमी.

वर्ष संपता संपता परत एकदा संकल्पाची आठवण होते. सुरुवातीला ठरविलेले संकल्प आठवू लागतात आणि ते ' सोडले ' गेल्याचे जाणवते. ' संकल्पाची ऐशी तैशी ' झाल्याचे लक्षात येते. परंतु त्यामुळे हताश न होता परत नवीन संकल्प करायचे ठरवले जाते आणि नवीन वर्षाच्या पूर्वसंध्येला परत नवीन संकल्प सोडले जातात.

संकल्प म्हणजे काय? तर एखाद्या गोष्टीत बदल करणे. बदल हाच स्थायीभाव असल्याने संकल्प सोडणे हे रोजच्या जीवनात थोडा बदल करण्याचे लक्षण होय. जे संकल्प सिद्धीस नेतात त्यांचं कौतुक करावेच लागेल. कारण त्यांनी ठरवून आपल्या जीवनात सकारात्मक बदल केलेला असतो. वर्ष येणार तसेच जाणार. परंतु संकल्प सोडणे हा नित्यनेम मात्र चालूच राहणार. तो चालू राहिलाच पाहिजे. शेवटी ते जिवंतपणाचेच एक लक्षण आहे !

दीपक गुंडये,
मुंबई

कलम २९ नुसार जमीन धारण करणाऱ्या व्यक्तींचे वर्ग

१. राज्याकडून जमीन धारण करणाऱ्या व्यक्तीचे वर्ग खालीलप्रमाणे :
क) भोगवटादार वर्ग एक

ख) भोगवटादार वर्ग दोन

ग) शासकीय पट्टेदार

२) भोगवटादार वर्ग एकमध्ये खालील व्यक्तींचा समावेश असेल -

क) बिनदुमला जमीन कायमची व हस्तांतरण करण्याच्या हक्कावर कोणतेही निर्बंध नसेल अशी जमीन धारण करणारी व्यक्ती

ख) ही संहिता अमलात येतेवेळी राज्याच्या कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदींनी हस्तांतरणास निर्बंध नसलेली जमीन धारण करणारी व्यक्ती

ग) विदर्भातील पट्टेदार ज्यांनी पट्टा मूल्य दिल्यावर शासनाने वर्ग एकमध्ये समावेश करण्यास परवानगी दिलेली व्यक्ती

३) भोगवटादार वर्ग दोनमध्ये खालील व्यक्तींचा समावेश होईल-

क) ज्या व्यक्ती हस्तांतरणाच्या नियमास अधिन राहून बिनदुमला जमीन धारण करत असतील त्या व्यक्ती.

ख) संहिता अमलात येतेवेळी

१) ज्या व्यक्ती हस्तांतरणाच्या निर्बंधासहित विदर्भात भूमी स्वाधी किंवा भूमिधारी म्हणून जमीन धारणा करीत असतील त्या व्यक्ती.

२) ज्या व्यक्ती हस्तांतरण निर्बंधासहित इतरत्र जमिनी धारण करीत असतील त्या व्यक्ती.

ग) पन्नास वर्षाकरिता ठराविक खंड देऊन नवीनीकरण करता येतील असे पट्टे असलेल्या बिनदुमला जमिनी किंवा कायम पट्टे असलेल्या बिनदुमला जमिनी पट्ट्याने घेतलेल्या व्यक्ती (थोडक्यात असे पट्टेदार या संहितेचे अंमलबजावणी नंतर पट्टेदार न राहता भोगवटादार वर्गानुसार धारक व्यक्ती बनल्या.)

जमीन देण्याबाबत कलम ३०-४०

जमीन देण्याबाबतची माहिती कलम ३० ते ४० मध्ये देण्यात आली आहे.

कलम ३० नुसार अन्य संक्रमित न झालेली आणि भोगवट्यात नसलेली जमीन संहितेच्या तरतुदीनुसार कोणत्याही व्यक्तीस मंजूर करता येऊ शकते.

कलम ३१ नुसार जिल्हाधिकारी वा राज्य शासन कलम ३० मध्ये उल्लेख केलेल्या मंजूरी संबंधात वेगवेगळ्या अटी हस्तांतरणाच्यावेळी लादू शकतात.

कलम ३२ नुसार शासनाकडे जलोढ जमीन ज्या नदीपात्रात, किनाऱ्यावर तयार झाली आहे अशा किनाऱ्यावरील व्यक्तीस ठराविक काळाकरिता देता येते. मात्र त्यासाठी असलेली किंमत वार्षिक

कायद्याचे बोलूया!

श्रीनिवास भार्गवराम घैसास,
वकील - उच्च न्यायालय व नोटरी-
भारत सरकार
धमणध्वनी- 9869080714.

भाग - ६
महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता
१९६६

ज्येष्ठ विधिज्ञ श्रीनिवास घैसास हे 'कायद्याचे बोलूया' या साप्ताहिक सदरातून सर्वसामान्य माणसाच्या जिवाळ्याचे विषय अगदी सोप्या शब्दांत वाचकांसमोर ठेवत आहेत. आजपासून ते जमीन व त्याविषयीची कायदेशीर माहिती याबाबत लेखन करत आहेत. वाचकांना त्यांच्या लेखांमधून शेतजमीन, बिनशेती जमीन, आरक्षण, कूळकायदा, फसवणूक व त्यावरील उपाय याबाबतीत माहिती मिळेल.

आकारणीच्या तिपटीपेक्षा जास्त ठेवता येणार नाही. भोगवटादाराने जमीन नाकारली तर जिल्हाधिकारी विना अट तिचा विनियोग करू शकतो.

कलम ३६ नुसार सर्व जमिनी कायदेशीर निर्बंधनास व शर्तीस लागू राहून वंशपरंपरागत असतील. मात्र अनुसूचित जमातीच्या जमिनीचीवहिवटसुद्धा जिल्हाधिकारी यांच्या पूर्वपरवानगीशिवाय करता येणार नाही. (या जमिनी अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीशिवाय अन्य व्यक्तीस हस्तांतरणीय नाहीत.)- एखाद्या अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीने वहिवट करता हस्तांतरित केला असेल तर अशा व्यक्तीस त्याच्या वारसास किंवा वारस नसेल तर ती व्यक्ती मरण पावल्यास वारस ठरू शकेल अशा कोणत्याही व्यक्तीस हस्तांतरणापासून ३० वर्षांत कब्जा परत मिळण्यासाठी जिल्हाधिकारी यांच्याकडे अर्ज करता येईल. त्या अर्जदाराने देय महसुलाची थकबाकी व त्या जमिनीवरील ऋणभार भरण्याची तयारी दर्शविल्यास असा अर्ज जिल्हाधिकारी कार्यपद्धतीनुसार निकालात काढेल. (वर्ग २ मधील जमिनीस हस्तांतरणास एकदा परवानगी मिळाल्यावर पुन्हा हस्तांतरणास पुन्हा परवानगी पाहिजे.

कलम ४२ मध्ये जिल्हा अधिकाऱ्याच्या परवानगीशिवाय शेती उपयोगासाठी असलेल्या जमिनीचा वापर अकृषिक कारणासाठी करता येणार नाही. जर जिल्हाधिकारी याने तशी परवानगी दिली असल्यास ज्या अकृषिक उपयोगासाठी परवानगी मिळाली असेल त्याशिवाय अन्य अकृषिक उपयोगासाठी तिचा वापर करता येणार नाही.

कलम ४३ नुसार सार्वजनिक प्रयोजनासाठी तबरील केलेल्या जमिनीसाठी पड जमिनीचा भाग लागवडीसाठी केल्यामुळे शेतजमिनीचा वापर मीठ काढण्यासाठी केल्यामुळे शेतसारा बसविलेल्या जमिनीचा वापर दगड, मुरुम किंवा खनिज काढण्यासाठी केल्यामुळे लागवड करणे शक्य होत नसेल, जमिनीतील माती काढली जात असेल, तसेच गावठाण जमीन ज्या जमिनीखालील दगड, कंकर, मुरुम किंवा इतर गोष्टी इमारत बांधण्यासाठी खणली जात असेल तर ती गोष्ट करणाऱ्या व्यक्तीस जिल्हाधिकारी किंवा भूमापन अधिकारी प्रतिबंध करू शकतो अथवा ती गोष्ट कायम करू शकतो.

कलम ४४ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे जमीन वापराचे एका प्रयोजनातून दुसऱ्या प्रयोजनात रूपांतर करण्याची कार्यपद्धती स्पष्ट केल्या आहेत.

बिनदुमला जमिनीच्या एखाद्या भोगवटादाराची किंवा दुमाला जमिनीच्या वरिष्ठ धारकाची किंवा अशा जमिनीच्या धारकाची किंवा अशा जमिनीच्या कुळाची.

क) शेतजमीन असेल आणि तिचा वापर अकृषिक कारणासाठी करण्याची इच्छा असेल तर ख) विशिष्ट अकृषिक कारणासाठी वापर होत असेल आणि अन्य अकृषिक कारणासाठी वापर करण्याची इच्छा असेल तर

ग) परंतु त्याच अकृषिक कारणासाठी पण दिलेल्या अटी शिथिल करून हव्या असतील तर त्याने जिल्हाधिकाऱ्याकडे अर्ज करावयाचा आहे.

अर्ज मिळाल्यावर जिल्हाधिकाऱ्याने सात दिवसांच्या आत पोहोच दिली पाहिजे किंवा त्या अर्जास वरिष्ठ धारकाची संमती नसेल किंवा अर्ज विहित नमुन्यात नसेल तर तो अर्ज जिल्हाधिकारी परत करण्याचा आहे किंवा अर्ज मिळाल्यापासून ९० दिवसांत योग्य ते अनुमापन करून आपला निर्णय अर्जदारास कळविण्याचा आहे. त्यात कसूर झाल्यास ज्या परवानगीसाठी अर्ज केला असेल ती परवानगी राज्य शासनाने अशा परवानगीस विहित केलेल्या शर्तीनुसार देण्यात आली आहे, असे मानण्यात येईल.

कलम ४४ क नुसार जमिनीच्या खऱ्याखऱ्या औद्योगिक वापरासाठी परवानगीची आवश्यकता असणार नाही. परंतु अशी परवानगी नगररचना अधिनियमाने तयार केलेल्या अंतिम वा अंतरिम प्रारूपामध्ये औद्योगिक क्षेत्रामध्ये किंवा अन्य योजनांच्या शेतकी विभागास असलेल्या जमिनीस लागू पडेल किंवा तसेच जिच्याबद्दल पूर्वावत योजना नाही अशा ठिकाणी लागू असेल किंवा संरक्षण क्षेत्राचे नियम यांचे उल्लंघन होता कामा नये.

(मागील भागावरून पुढे..)

मागील भागात आपण शनी आणि त्याच्याशी संबंधित आजार यांबाबत अल्पांशाने माहिती घेतली. पुढे आपण राहु व केतू या छायाग्रहांसंदर्भात माहिती घेवू.

राहु आणि केतू हे प्रत्यक्षात इतर ग्रहांप्रमाणे ग्रहांचे प्रत्यक्ष गोल नसून ते छायाग्रह म्हणून पृथ्वीसापेक्ष अनुक्रमे उत्तर व दक्षिण दिशांकडील कल्पित बिंदू आहेत. ग्रहांच्या परिभ्रमण मार्गातील हे दोन समोरासमोरील परस्परांशी १८० अंशाचा कोन करून एका सरळ रेषेत असलेले दोन टोकांकडील बिंदू आहेत. त्यांना छायाग्रहण असे संबोधले जाते. हे ग्रहांप्रमाणे फलिते देत असल्यामुळे त्यांना कुंडलीत अभ्यासताना ज्योतिषशास्त्रात ग्रहांप्रमाणे दर्जा दिला गेला आहे. इतर ग्रहांपेक्षा हे दोन छायाग्रह अधिक प्रभावी फले देतात. परिभ्रमणामुळे इतर ग्रह जेव्हा या छेदनबिंदूंच्या जवळ येतात किंवा त्यांच्या विविध अंशात्मक योगात येतात तेव्हा ते संपर्कात आलेल्या ग्रहांप्रमाणे फल देत असतात.

ज्योतिषशास्त्रात राहु हा पापकर्म, दुर्भाग्य, राजनीति, साहस यांचा प्रतीक मानला गेला आहे. वेद आणि पुराणांनुसार राहु हा हिरण्यकष्यपुत्री 'सिंहिका' नावाची कन्या आणि 'विप्रचित' नावाचा दानव यांचा पुत्र आहे. अमृत मंथनाच्या वेळी राहुने देवांचे रूप धारण करून देवांना फसवून अमृत प्राशन केले होते. हे सूर्य आणि चंद्र यांच्या लक्षात आले आणि त्यांनी ते विष्णूच्या लक्षात आणून दिले. विष्णूने सुदर्शनचक्राने राहुचे मुंडके उडवले. राहुचे धड आणि मुंडके वेगवेगळे झाले मात्र राहुने अमृत प्राशन केलेले असल्यामुळे तो तशाच अवस्थेत जीवीत राहिला. अर्थात त्याचे मुंडके आणि धड दोन्हीही जीवीत राहिले. यामुळे सूर्य आणि चंद्र यांना राहु आपले वैरी मानतो आणि त्यांना ग्रासत असतो. राहुच्या चंद्र आणि सूर्य यांना ग्रासण्यालाच 'चंद्रग्रहण' आणि 'सूर्यग्रहण' असे म्हटले जाते. राहुच्या डोक्याच्या भागाला राहु असे संबोधले जाते व धडाच्या भागाला केतू

असे संबोधले जाते. पृथ्वीसापेक्ष उत्तरेकडे राहुचे स्थान आहे तर दक्षिणेकडे केतूचे स्थान आहे. राहु व केतू यांना अनुक्रमे नागसर्पचे 'मुख' व 'शेपूट' असेही संबोधले जाते. घर बांधताना भूमी खणायची असता पृथ्वी धारण केलेल्या शेष नागाची स्थिती पाहिली जाते. शेषाचे मुख व शेपूट ज्या दिशेला असेल त्या दिशांना वास्तू बांधताना जमिनीवर खणणे करू नये. ते अत्यंत अशुभ असते. सूर्याच्या राशीप्रवेशानुसार शेषनागाचे मुख व शेपूट यांची दिशा बदलत असते. वास्तूचा पाया खणताना वास्तुतज्ञांकडून याबाबत सल्ला घेऊनच खणावा. जन्म कुंडलीतील कालसर्प या सर्पवधोपे सुचित करणाऱ्या योगात राहुला सर्पाचे मुख व केतूला सर्पाचे शेपूट मानले गेले आहे.

भाग-८

अध्यात्म

ज्योतिर्विद उदय दुदवडकर,
बुरबावडे- देवगड
मो. ८३९००५३९८४

जन्मकुंडलीत राहु बलवान असल्यास, शुभस्थितीत असल्यास व्यक्तीला राजनीतीमध्ये सफलता प्राप्त होते. राजकारणात यश येते. दुःखावर मात करण्याचे बळ देतो राहु. असाध्य गोष्टी अचानकपणे साध्य करण्यात यश देतो. राहु निर्बल व अशुभ योगात असेल तर राजकारणात अपयश देऊन बदनामी करतो. राजकीय अपयश पचवावे लागते. पदाधिकार्यास एकाएकी पदभ्रष्ट व्हावे लागते. दुःखाचा मोठा धक्का देतो राहु. जीवनातील स्थैर्य डळमळते. जुगारात अपयश व हानी नुकसानी करतो. राहुचा अशुभ प्रभाव अपघात घडवतो. अपघातजन्य आजार व दुखणे, चरबीशी व हाडांशी संबंधित त्रास, व्याधी किंवा रोग यांना व्यक्तीला सामोरे जावे लागते. राहुच्या अशुभ योगाने आळस जडतो तसेच मानसिक दुःख पदरी पडते. विवेकभ्रष्टता येते. त्वचारोग उद्भवतात. कुरूपता संभावते.

केतू हा दुःख, रोग, अपघात, शोक यांचा कारक असल्याने केतूच्या अशुभ योगात अनपेक्षित अघोरी दुःख, अघोरी रोग, भीषण अपघात आणि शोकदायक प्रसंग यांना व्यक्तीला सामोरे जावे लागते. केतूला अघोरीशक्तीचा कारक मानले जाते. संमोहनाचा कारक केतू मानला जातो. राहु देखील भ्रमकता आणि संमोहन यांच्याशी संबंधित असतो. या दोघांच्याही अनिष्ट योगात व्यक्तीला भ्रमिष्टता संभवते. हर्षल व नेपच्यून यांच्याशी होणाऱ्या अशुभयोगात व्यक्तीला वेड लागण्याची, स्मृतीभ्रंश होण्याची शक्यता असते.

शुभयोगात केतू व्यक्तीला निर्भय करतो. असामान्य धाडस देतो. राहु व केतू दोघेही शुभ योगात असतील तर भीषण अपघातातूनही आश्चर्यकारक बचाव होतो. इतरांनी केलेल्या कपट-कारस्थानात बचाव होतो. अघोरी शक्तीची बाधा शिथिल होते.

राहु आणि केतू यांच्या अशुभ योगातून कुष्ठरोग, दमा, कर्करोग, नेत्ररोग अशा स्वरूपातील दीर्घकालीन व्याधी किंवा रोग निर्माण होतात ज्यांचे परिणाम किंवा प्रभाव हे जीवनात दीर्घकाल किंवा जीवनांतोपर्यंत त्रासदायक ठरत असतात. अशा प्रकारच्या व्याधी किंवा रोग उद्भवल्यास वैद्यकीय उपचारासोबत ज्योतिषीय सल्ल्याने काही तोडगे केल्यास दिलासा मिळतो. राहु व केतू यांच्या प्रभावातील आजारांचे व रोगांचे यथोचित निदान होत नसते. होणारी निदाने दिशाभूल करणारी ठरू शकतात. आजारांचे मूळ कारण एकच असत नाही तर अनेक अनाकलनीय कारणांनी रोग किंवा आजार उद्भवलेले असल्याचे डॉक्टरांच्या निदर्शनात येते. एकाच वेळी निश्चितपणे उपचार करणे शक्य होत नसते. उपचार करण्यात प्रायोगिकता अवलंबावी लागते. योग्य निदान होण्यास व उपचार सुरू करण्यास अवधी लागतो.

भूतप्रेत बाधा, समंधबाधा इत्यादी अंधश्रद्धात्मक मानल्या जातात परंतु राहु किंवा केतू यांचे मंत्रजप यांच्या संबंधित हवन वगैरे तोडगे केल्यास व्याधी, त्रास कमी व नाहीशा होतात अशी प्रचितीही येते. असे उपाय त्रिकालज्ञानी महर्षींनीही सूचित केलेले आहेत. हे कसे घडते ? हा प्रश्नही कोणी निर्माण करील. त्या व्यक्तीला या प्रश्नाचे उत्तर पटेलच असे नाही. प्रश्नाच्या उत्तराला पुरावा देणे हेही अवघड आहे मात्र काही बाबी या अनुभूतीच्या पातळीवर मान्य कराव्या लागतात किंवा व्यक्तीला आलेली अनुभूती हाच किमान त्या व्यक्तीच्या सापेक्ष पुरावा असतो. मात्र वैज्ञानिक सापेक्षतेच्या आधारे या प्रश्नाचे उत्तर हवे असेल तर प्रयोग आणि संशोधन यांची कास धरून जावे लागेल. तसे जायलाही हवे ज्यामुळे तारतम्याचे सिद्धांत अस्तित्वात येतील. डोळस श्रद्धेने त्यांचा स्वीकार करण्यास मग हरकत नसेल.

उर्वरित पुढील भागात.

नेमेची येतो मग पावसाळा....!!

हा उक्ती प्रमाणे जुन्या वर्षाच्या अखेरीस प्रत्येकाच्या मनात उद्या उगवणाऱ्या वर्षात काहीतरी संकल्प करावा आणि तो तडीस न्यावा असा विचार येतोच येतो.

त्यात आजकाल भर म्हणजे व्हाट्सअप युनिव्हर्सिटी मुळे लोकांना आपल्या डोक्याच्या केसा पासून ते पायाच्या नखा पर्यंत आणि मनातल्या खंत पासून ते शेजारच्या देशाच्या राजकारणा पर्यंत इतका म्हणून भडीमार असतो की नक्कीच मनात येतं की आपण ह्यात काहीतरी वेगळं करावं. उदाहरण...डायबेटीस होऊ नये तर साखर सोडावी, कधी कोणी आयुर्वेदाचा मारा करतं आणि लगेच ते आपल्याला इतकं पटतं की आपण लगेच त्या जडीबुटी शोधू पहातो.

वजन वाढू नये म्हणून जिम, चालणं, योगा ह्यापैकी किंवा सगळंच करूया. नविन वर्षाच्या एक तारखे पासून सुरू करू.

नविन वर्षाच्या सुरुवातीला फेसबुक आणि इतर माध्यमावर हे फ्री, ते फ्री, एका ड्रेस वर 2 फ्री वगैरे जाहिरातींचा इतका भडीमार सुरू असतो की आपल्या संकल्प सिद्धीसाठी ते खुणावत असतं..!

इतकंच नव्हे तर फ्री योगा, फ्री मेडिटेशन, ह्यांचं पण जोरदार मार्केटिंग आहे. मनात निर्गोटिक विचार येतात मेडिटेशन नक्की करूया पण शेवटच्या सेशनला बरोबर आपल्या खिशाला हात घातला जातो. पण आपण सुद्धा संकल्प केलाय ना मग काय हरकत आहे. जातील थोडे पैसे म्हणून ऑनलाईन भरून टाकतो. त्यांचं काम होतं आणि आपल्या आयुष्यात कामाची एवढी लिस्ट वाढते की योगा आज नको, पुढच्या स्टॉट ला करू म्हणता म्हणता तसंच राहतं

आपल्या कपाटात साचलेले कपडे कोणा संस्थेत देऊया, नविन पुस्तकं विकत घेऊन वाचूया...गेला बाजार गेल्या वर्षी घेतलेली पुस्तकं तरी ह्या वर्षी नक्कीच

नूतन वर्ष आणि संकल्प

चित्रा अविनाश नानिवडेकर. सफाळे.

वाचूया. वगैरे...ठरवलेलं ह्या वर्षी तडीस नेऊ या...! अशा संकल्पा ची यादी वाढतंच असते.

मन काय हो...हजारो खाईशे ऐशी..! म्हणत संकल्पनाची यादीच मनापुढे येत असते. पण हे संकल्प तडीस नेणारे त्यावर कायम राहणारे किती शिल्लक राहतात?

रामदास स्वामींनी मनाच्या श्लोकाची एवढी संपत्ती आपल्यासाठी ठेवली आहे. त्यातील प्रत्येक उक्ती 'मना' ला बाजावून ठेवते आणि त्याला ताब्यात राहून संकल्प करावा असे बजावते. निदान त्यातील "मना सत्य संकल्प जीवी धरावा... सदा सत्य संकल्प जीवी भजावा" ह्याचे सतत स्मरण ठेवून संकल्प सिद्धी न्यावा.

कोणत्याही नविन वर्षाच्या सुरुवातीला कोणताही संकल्प मनाशी न करता आजोबा दररोज सकाळी मनाचे श्लोक, दिवे लागणीला रामरक्षा आणि आजी दुपारी बाराच्या आत अगदी नथ वगैरे घालून तुळशीला पाणी घालायची. ह्यातील सातत्य किंचिततरी आपल्या अंगी बाणवून एखादा वजन बिजन कमी करायचा संकल्प करीन म्हणतये...पुढच्या वर्षी त्याची पूर्ती झाली का नक्कीच काळवेन...!! तोपर्यंत तुमच्या संकल्पा साठी शुभेच्छा.

सरकारी योजना/नोकरी

महिला सक्षमीकरणाचे पर्व

महिलांच्या अंगी असणाऱ्या विविध क्षमतांचे संवर्धन करून त्यांचा शैक्षणिक, आर्थिक, सामाजिक विकास साधण्यासाठी केंद्र व राज्य शासनाच्या वतीने अनेक योजना प्रभावीपणे राबविण्यात येत आहेत. त्याचबरोबर राज्यातील महिला आणि मुलींना आवश्यक संधी व सेवा-सुविधा उपलब्ध करून देवून महिला सक्षमीकरणासाठी राज्याचे चौथे महिला धोरण मार्च २०२४ मध्ये जाहीर करण्यात आले आहे.

महिलांचे सक्षमीकरण आणि त्यांच्या विकासासाठी राज्य शासनाच्या वतीने सन १९९४ मध्ये पहिले, सन २००१ मध्ये दुसरे तर २०१४ मध्ये तिसरे महिला धोरण जाहीर करण्यात आले आहे. महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी ७ मार्च २०२४ रोजी महाराष्ट्र राज्याचे “चौथे महिला धोरण-२०२४” जाहीर झाले आहे. या धोरणाच्या कृती आराखड्याबरोबरच अंमलबजावणीच्या प्रगतीचे संनियंत्रण करण्यासाठी संस्थात्मक व्यवस्था निर्माण करण्यात येत आहे.

या धोरणामध्ये महिलांचे आरोग्य, पोषण, आहार, स्वास्थ्य, शिक्षण व कौशल्य, लिंगाधारित हिंसाचारस आळा, लिंगभाव समानता पुरक रोजगार, उद्योजकता व कौशल्य विकास इ. उपजिवीकेची साधने वृद्धिंगत करणे, परिवहन, निवारा व स्वच्छतेच्या सुविधांसारख्या लिंगभाव समावेशक पायाभूत सुविधांमध्ये वाढ करणे, लिंगसमभाव संवेदनशील प्रशासन व राजकीय सहभाग तसेच नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन, हवामान बदल व आपत्ती व्यवस्थापन तसेच अन्य महत्वाच्या क्षेत्रांचा विकास या धोरणामुळे साधण्यात येणार आहे.

महिलांच्या आर्थिक स्वावलंबनासाठी पिक ई- रिखा योजना -पिक ई- रिखा योजनेच्या माध्यमातून महिलांना रिखा खरेदीसाठी अर्थसहाय्य देण्यात येत असून यात एकल महिला, विधवा, परित्यक्तांना प्राधान्य देण्यात येत आहे. या योजनेतर्गत रिखा किंमतीच्या २० टक्के रक्कम शासनाकडून देण्यात येते तर १० टक्के रक्कम महिलांनी भरावयाची असून उर्वरित ७० टक्के रक्कम बँक कर्जाच्या माध्यमातून भरावी लागणार आहे. या योजनेतर्गत जिल्ह्यात ६०० ई रिखांची संख्या निश्चित केली असून याचा लाभ घेण्यासाठी आतापर्यंत ११८ अर्ज प्राप्त झाले आहेत. या योजनेमुळे महिला आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी होत आहेत.

पिडितांना सुरक्षिततेचा आत्मविश्वास देण्यासाठी 'महिला आयोग आपल्या दारी' - ग्रामीण, शहरी भागातल्या तसेच वाड्या-वस्त्या, पाड्यांवरील पिडीत, अर्जदार महिलांपर्यंत राज्य महिला आयोग पोहोचत आहे. महिलांना त्यांच्याच जिल्ह्यात जलद न्याय मिळवून देण्यासाठी तसेच पिडितांना सुरक्षिततेचा आत्मविश्वास देण्यासाठी राज्यात 'महिला आयोग आपल्या दारी' हा उपक्रम राबविला जात आहे. या उपक्रमांतर्गत राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्ष रुपाली चाकणकर यांच्या अध्यक्षतेखाली २० डिसेंबर रोजी कोल्हापूर येथील जिल्हाधिकारी कार्यालयात जनसुनावणी घेण्यात आली. यात १५६ तक्रारी प्राप्त झाल्या असून यापैकी २६ केसेस सामोपचाराने मिटवण्यात आल्या. राज्यात आजवर झालेल्या जनसुनावण्यांच्या तुलनेत कोल्हापूर जिल्ह्यात सर्वाधिक केसेस मिटणे हे या उपक्रमाचे यश म्हणावे लागेल.

पिडितांना सुरक्षिततेचा आत्मविश्वास देण्यासाठी 'महिला आयोग आपल्या दारी' - ग्रामीण, शहरी भागातल्या तसेच वाड्या-वस्त्या, पाड्यांवरील पिडीत, अर्जदार महिलांपर्यंत राज्य महिला आयोग पोहोचत आहे. महिलांना त्यांच्याच जिल्ह्यात जलद न्याय मिळवून देण्यासाठी तसेच पिडितांना सुरक्षिततेचा आत्मविश्वास देण्यासाठी राज्यात 'महिला आयोग आपल्या दारी' हा उपक्रम राबविला जात आहे. या उपक्रमांतर्गत राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्ष रुपाली चाकणकर यांच्या अध्यक्षतेखाली २० डिसेंबर रोजी कोल्हापूर येथील जिल्हाधिकारी कार्यालयात जनसुनावणी घेण्यात आली. यात १५६ तक्रारी प्राप्त झाल्या असून यापैकी २६ केसेस सामोपचाराने मिटवण्यात आल्या. राज्यात आजवर झालेल्या जनसुनावण्यांच्या तुलनेत कोल्हापूर जिल्ह्यात सर्वाधिक केसेस मिटणे हे या उपक्रमाचे यश म्हणावे लागेल.

जिल्हा परिषदेच्या माध्यमातून मुली व महिलांची उन्नती- कोल्हापूर जिल्हा परिषदेच्या महिला व बाल कल्याण विभागाने १० टक्के जिल्हा परिषदेच्या स्वनिधीमधून मुलींच्या व महिलांच्या उन्नतीसाठी विविध योजना हाती घेतल्या आहेत. ग्रामीण भागातील सर्वसाधारण घटकातील इयत्ता ५ वी ते १२ वी मध्ये शिकत असलेल्या मुलींना सायकल खरेदीसाठी अनुदान देण्यासाठी १५ लाख ६० हजार रुपयांची तरतूद करण्यात आली आहे. यामधून ४०० मुलींना लाभ देण्यात येणार आहे. यामुळे शाळेच्या वेळेत एस.टी. ची सोय नसलेल्या किंवा दुर्गम भागातील मुलींना शाळेत जाण्यासाठी सायकलचा उपयोग होणार आहे. त्यामुळे मुलींचे शाळेतील गळतीचे प्रमाण कमी होण्यास मदत होईल.

ग्रामीण भागातील सर्वसाधारण घटकातील इयत्ता ७ वी ते १२ वी उत्तीर्ण मुलींना संगणक प्रशिक्षणासाठी अनुदान देण्यासाठी ३० लाख रुपयांची तरतूद करण्यात आली आहे. यामधून १ हजार मुलींना लाभ देण्यात येणार आहे. संगणक प्रशिक्षणामुळे मुलींना तांत्रिक ज्ञान मिळणार असून त्याचा उपयोग त्यांना

नोकरी वा व्यवसायासाठी होईल. त्याचबरोबर महिलांना पिको, फॉल मशिन खरेदीसाठी ५० लाख रुपयांची तरतूद करण्यात आली आहे. यामधून ६१७ महिलांना लाभ देण्यात येणार आहे. या मशिनमुळे महिलांना घरबसल्या व्यवसाय मिळून त्यांची आर्थिक उन्नती साधण्यास मदत होणार आहे.

मातृशक्तीचा सन्मान -आतापर्यंत मुलगा किंवा मुलीला आपल्या नावापुढे केवळ वडिलांच्या नावाचा उल्लेख करणे बंधनकारक होते. पण जन्मदात्या आईच्या नावाचा उल्लेख करणे सक्तीचे नव्हते. मातृशक्तीचा सन्मान व्हावा, म्हणून आता मुलांच्या नावापुढे आईचे नाव लावणे बंधनकारक करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला असून १ मे २०२४ पासून त्याची अंमलबजावणी सुरु झाली आहे.

राज्यात ५० नवीन शक्तीसदनची निर्मिती- शहरी भागात नोकरीसाठी आलेल्या महिलांसाठी केंद्र सरकारच्या मदतीने ५० वसतीगृहांची निर्मिती करण्यात येणार आहे. राज्यातल्या निराधार, निराश्रित तसेच कौटुंबिक हिंसाचारात बळी पडलेल्या बेघर आणि लैंगिक शोषणाला बळी पडलेल्या महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी व सक्षमीकरणासाठी 'शक्तीसदन' ही योजना राज्य शासनमार्फत राबवण्यात येत आहे.

व-तेजस्विनी ग्रामीण महिला उद्यम विकास योजना- नव-तेजस्विनी महिला उद्यम विकास प्रकल्पांतर्गत उद्योग व्यवसाय सुरु करण्यासाठी महिलांना एकत्र आणून त्यांचे उप प्रकल्प तयार करण्याची प्रक्रिया महिला आर्थिक विकास महामंडळाच्या (माविम) वतीने सुरु आहे. यामध्ये महिला स्वतःची गुंतवणूक करीत असून त्यासाठी प्रकल्पातून २५ टक्के देण्यात येत आहेत.

पीडित महिलांसाठी मनोवैद्य योजना- अॅसिड हल्ला व लैंगिक अत्याचाराला बळी पडलेल्या महिलांचे पुनर्वसन आणि त्यांना अर्थसहाय्य करण्यासाठी मनोवैद्य योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेच्या निकषात बदल करून आता पेट्रोल, डिझेल, रॉकेल आणि स्वयंपाकासाठी वापरण्यात येणारा गॅस यासारख्या ज्वलनशील पदार्थांच्या हल्ल्यातील पीडितांचाही या योजनेत समावेश करण्यात आला आहे. त्यामुळे अशा पीडित महिलांना सुद्धा मदत होत आहे.

सखी वन स्टॉप सेंटरचा पिडीत महिलांना आधार - कौटुंबिक हिंसा, हुंड्यासाठी होणारा छळ, महिला व अल्पवयीन मुलींचा लैंगिक छळ, शाळा व महाविद्यालयात होणारी छेडछाड, सायबर गुन्हे, अॅसिड हल्ला, कामाच्या ठिकाणी त्रास, बलात्कार, जबरदस्तीने देहव्यापार, पळवून नेणे अथवा महिलांसंबंधी इतर त्रासाने पीडित महिला 'सखी वन स्टॉप सेंटर'ची मदत घेऊ शकतात. वन स्टॉप सेंटर २४ तास सुरु असून गरज भासल्यास या केंद्रामार्फत पिडीत महिलेला तातडीची मदतही दिली जाते. यामध्ये वैद्यकीय मदत, पोलीस रेस्क्यू व्हॅन, रुग्णवाहिका, पोलीस तक्रार नोंदणीस मदत, समुपदेशन, तात्पुरता निवारा, कायदेविषयक सल्ला व मार्गदर्शन दिले जाते.

हेल्पलाईन - केंद्र शासनाच्या महिला व बाल विकास विभागांतर्गत

- महिला हेल्पलाईन १८१ आणि
- चाईल्डलाईन १०९८ हे दोन स्वतंत्र टोल फ्री क्रमांक देण्यात आले आहेत.
- महाराष्ट्र राज्यासाठीचा नियंत्रण कक्ष महिला व बाल विकास आयुक्तालय, पुणे येथे कार्यरत आहे.
- संकटग्रस्त महिलांनी "सखी" वन स्टॉप क्रायसिस सेंटरच्या मदत व माहितीसाठी १८१ या हेल्पलाईन क्रमांकावर अथवा
- मोबाईल क्रमांक - ८९९९७२०९३३ व कार्यालय
- दूरध्वनी क्रमांक - ०२३१ - २९२४०० वर संपर्क साधावा.
- विभागाच्या योजना व उपक्रमांसाठी वेबसाईट <https://womanchild.maharashtra.gov.in> पहावी.
- तसेच अधिक माहितीसाठी जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी कार्यालय
- दूरध्वनी क्रमांक ०२३१ २६६१७८८ वर संपर्क साधावा, असे आवाहन जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी सुहास वाईगडे यांनी केले आहे.

आठवणींच्या गोष्टी

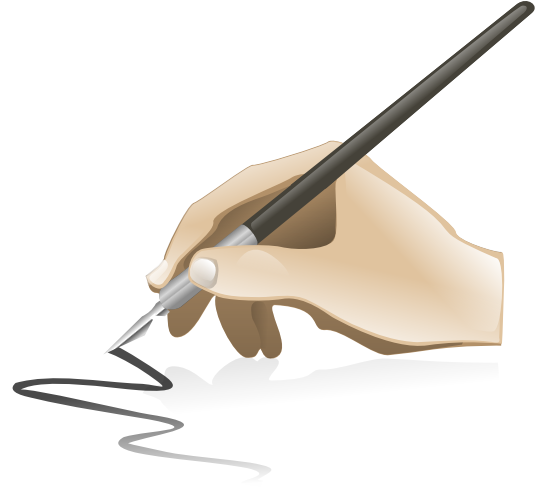
राष्ट्रपाल सावंत,
चिपळूण- रत्नागिरी
मो. ९४०३१४४३५६..

आमचे हे साहित्यिक झाले!

वेळ सकाळची होती. अप्पा आपल्या कामाच्या गडबडीत होते. गडबड म्हणजे त्यांना तालुक्याच्या ठिकाणी एका सामाजिक महत्वाच्या विषया संदर्भात आयोजित बैठकीला जायचं होत. सकाळचा चहा नाष्टा आणि सोबत दुपारचा डबा. कारण ते शक्यतो बाहेरचं खाणं टाळीत असत. इतरांना हॉटेलात चहा नाष्टा प्रसंगी जेवण देत. पण स्वतः मात्र चहा व्यतिरिक्त दुसरं काही घेत नसत. आपल्या डब्यातून आपलेली भाकरी भाजी हॉटेलच्या एका कोपऱ्यात बसून डबा खात असत.

अशी सकाळी सकाळी बाहेर जाण्याची गडबड असताना त्यांच्या मुलीसमान मानलेली सखू घरात आली, तिच्या हातात पेढ्याचा बॉक्स होता. तिने अप्पांना नमस्कार केला. आणि अप्पा हे पेढे घ्या, तोंड गोड करा म्हणाली, अप्पांना आश्चर्य वाटले. हे डिसेंबर महिन्यात मध्येच पेढे कसले, मुलांचे रिझल्ट नाहीत. अन्य काही गोड बातमी नाही आणि ही बाय पेढे कसले वाटते. अप्पांची गोंधळलेली मनस्थिती पाहून तीच म्हणाली, अप्पा असे आश्चर्य चकित होऊ नका! आनंदाची बातमी आहे. "आमचे हे साहित्यिक झाले" काल यांनी मला फोन केला वॉट्सअपवर फोटो पाठविले आणि म्हणाले, वाडीत, गावात सान्यांना पेढे दे, त्यांनी मला गुगल पे ने पैसे पाठविले. लगेचच रिक्षा करून बाजारात गेले आणि पेढे आणले, संध्याकाळी घरी पाहिलं तर रात्री उशीरा पर्यंत तुमच्या घरात लाईट दिसला नाही. म्हटलं अप्पा अजून आलेले नाहीत. आता सकाळीच पेढे देऊन ही गोड बातमी सांगू. एका दमात अगदी लहान मुलाच्या अधिरेतेने ती बोलत होती. अप्पाही सर्व शांतपणे ऐकत होते. तिचा आनंद ढळू नये म्हणून ते अरे व्या! म्हणजे तू ही साहित्यिक बाई झालीस की! असं हसत म्हणाले. मग तिने तिचा मोबाईल काढला त्यातील फोटो अप्पांना दाखवत म्हणाली असा मोठ्या हॉटेलात कार्यक्रम झाला. बघा किती मोठे मोठे लोक आले होते. गर्दी तरी बघा एवढ्या लोकांना साहित्यिक म्हणून सन्मान मिळाला. आपल्या जिल्हातील हे एकटेच आहेत. बाकी कोण दिसतंय का बघा?

तिचं हे नौरोबाच कौतुक अप्पांना ऐकल्या शिवाय पर्याय नव्हता. कारण सख्यामुली सारखीच तिच्यावर माया. ती ही यांची बापा सारखीच काळजी घेणारी. असं हे आपुलकीच नात. तरीही अप्पा संभ्रमावस्थेत. हिचा नवरा साहित्यिक कसा नी याला साहित्यिक सन्मान कुणी दिला? हल्लीं अप्पा वर्तमानपत्रात काही संस्थांच्या जाहिराती, आवाहन, बातम्या वाचतात. दोन कविता पाठवा. एकीला हमखास बक्षीस, कुणी नाहीतर आम्ही तुमची दखल घेणार! तुम्ही सहभागी व्हा, यश हमखास. गल्लीबोळात निर्माण झालेल्या या स्वयं घोषित संस्था, त्यातील प्रमुख यांचे साहित्यिक योगदान किती? त्यांनी किती पुस्तकं लिहिली, त्याचे कूठे सन्मान झाले. काहीच माहिती नाही. तरीही चार लोकं एकत्र येतात. एखादा देणगीदार बघतात. किंवा एखादी संस्था गाठतात. अगदी काहीच नाही तर स्थानिक लोकप्रतिनिधी गाठून, त्यांना प्रमुख पाहुणा बोलावून. साहेब अख्या राज्यातून साहित्यिक येणार आहेत. तुमची ही जाहिरात होईल लोकात मिसळणारं नेता, कार्यकर्ता, येणाऱ्या लोकांना तुमच्या हस्ते सन्मान देऊ, ते त्यांच्या भागात बातमी देतील. म्हणजे बघा तुम्ही स्थानिक असून राज्यात सर्वत्र तुमची जाहिरात होईल. कर्तव्यदक्ष, कला, साहित्यप्रेमी लोकप्रतिनिधी अशी ओळख वाढेल त्यातून श्रेष्ठीच तुमच्याकडे लक्ष जाईल उदया तिकीट मागताना अडचण नाही कारण अख्या राज्यातील साहित्यिक वर्तुळात वावरणारा कार्यकर्ता, लोकप्रतिनिधी म्हणून तुम्हाला अग्रक्रम मिळेल. मग काय पाचाचे पत्रास द्यायला यांचा हात आखडला जात नाही, फक्त साहेब आल्यावर आलेल्या लोकांसमोर यांची तोंडभर स्तुती केली की सारेच खुश, नुसत्या टाळ्या नी शिट्या. सन्मान केला म्हणून उपस्थित सन्मान कर्ता आयोजक यांना न मागता फुल ना फुलाची पाकळी देतो. ती सन्मानचिन्ह, शाल, पुष्प, प्रशस्तीपत्रक चहा नाष्टामिळू त्याच्या तिप्पट असते. कधीतरी आयोजकही भावनिक आवाहन करतात. आमची संस्था नविन आहे. कुणाचं पाठबळ नाही तरी आम्ही असे उपक्रम राबवित आहोत. तुमच्या सारखे दाते आमचा आधार म्हणतात मग काय, उष्टा हाताने कावळाही न हाकलणारे खिशात हात घालतात. तिथंही पत प्रतिष्ठा आडवी येते पुढच्याने हजार दिले मी पाचशे कसे देऊ? अप्पांना आश्चर्य त्या

सोहळ्याचं नव्हतं तर हिचा नवरा एका रात्रीत साहित्यिक कसा झाला?

साहित्यिकाला वय, शिक्षण, परिस्थिती याची अट नसते पण आडात नाही तर पोहऱ्यात कसं येणारं वाडीत लग्न बारश्यात, सार्वजनिक कार्यक्रममध्ये कशीतरी ट ला प, यमक जुळवून गाणं त्याची तयारी आठ दहा दिवसआधी करून आताच हे सगळं पाहून इथे स्टेजवर गाणं सुचलं सांगून टाळ्या घेणारा, त्यात साहित्यिक मूल्ये दर्जा काय ते विचारू नका. ज्यांच कुठलं पुस्तकं प्रकाशित नाही पण कुठल्याही वर्तमानपत्रात मासिकात, प्रातिनिधिक अंकात, संग्रहात कधी कविता, लेख छापून आलेला नाही. गावात सोडाच घरात माहित नाही. बर लिहिलं असेल कागदावर काही पण एकदम साहित्यिक असल्याचं प्रशस्तीपत्र, नी पुरस्कार म्हणजे हे थोड अतीच झालं. आज समाजात हे प्रमाण वाढतं आहे. एवढ मात्र खरे आपल्या शेजारी साहित्यिक आहे. हे त्याला पुरस्कार मिळाल्यावर आपल्याला कळतं म्हणजे सगळा आनंद आहे.

सखू मग अप्पांना म्हणाली अप्पा यांनी रात्री मला फोनवर सांगितलं की अप्पा तालुक्यात जातात, तिथले पत्रकार त्यांच्या ओळखीचे आहेत तर त्यांना सांग याची बातमी पेपरात द्या. मी गावी आल्यावर वाडीची बैठक घेऊन एक कार्यक्रम घेणार आहे. त्याला आपले स्थानिक लोकप्रतिनिधी बोलावू मोठा सत्कार समारंभ करू असे गावाचे मंडळाच्या अध्यक्ष यांनी ठरवलं आहे. मोठं हँडबील, मोक्याच्या ठिकाणी अभिनंदनाचे बॅनर लावण्याच नियोजन करणारं आहेत. आपल्या गावातले पहिले साहित्यिक म्हणून सन्मानित झाल्याबद्दल सर्वांनाच आनंद नी अभीमान आहे. पुन्हा ती म्हणाली अप्पा तुमच्या ओळखीचे आपल्या तालुक्यातले कोण तरी लेखक आहेत त्यांना प्रमुख पाहुणे येण्याचं नी यांच्यावर त्या दिवशी पेपरात येईल असा लेख लिहायला सांगा, काय मानधन असेल ते देऊ म्हणालेत. तुम्हाला फोन करायचा यांना धीर होत नाही, ते तुम्हाला लाजतात. एवढ बोळून ती वाडीत पेढे वाटायला गेली. अप्पा मनात म्हणाले या पोरीचा नवरा साहित्यिक झाला पण नक्की साहित्य नी साहित्यिक कशाला म्हणतात हे त्याला नी हिला कोण समजावून सांगणार?

नव्या कल्पना, नव्या भराऱ्या
पादाक्रांत करूया
उंच, उंच ध्येयाची शिखरे
गगनाला घालूया गवसणी
हाती येतील सुंदर तारे
नववर्षाच्या सुरुवातीला
मनासारखे होईल सारे!

प्रत्येक वर्षाच्या डिसेंबरच्या पहिल्या दिवसापासून नूतन वर्षाची चाहूल लागलेली असते. पुढल्या वर्षी कुठला नवीन संकल्प करावा असा विचार सुरू होतो. काहींच्या मनात सुरू असलेले विचार "थर्टी फर्स्ट डेच्या" रात्रीच रंगबिरंगी मद्याच्या सुगंधात तर काहींचे सिगारेटच्या धुरातच विरून जातात.

परंतु काहींचे संकल्प मात्र काळ्या दगडावरील रेघेप्रमाणे असतात. हे लोक आपले संकल्प कृतीतही आणतात. तसेच हे संकल्प एक दोन दिवसासाठी नव्हे तर वर्षानुवर्षे पाळले जातात. मग त्यांची प्रेरणा घेऊन आपणही यावर्षी काही संकल्प करूया आणि ते पाळूया सुद्धा...! मित्रांनो, या ठिकाणी, या नववर्षाच्या निमित्ताने मी आपल्याला सोपे, साधे, सात संकल्प करण्याचे आवाहन करीत आहे, की ज्यामुळे तुमचे व तुमच्या कुटुंबाचे जीवन सुखी व आनंदी होईल.

पहिला संकल्प- दररोज आपण किमान अर्धा तास

नवे वर्ष

प्रा.के.एस.शिरबंदे,
दापोली

सकाळच्या शुद्ध ओझोन युक्त हवेत वॉकिंग तसेच अर्धा तास प्राणायाम व योगा करावा. ज्यामुळे आपले शारीरिक व मानसिक आरोग्य तंदुरुस्त राहील.

दुसरा संकल्प- दररोज अर्धा तास वाचन करावे. "वाचाल तर वाचाल" या उत्कीप्रमाणे आपले जीवन ज्ञानाने परिपूर्ण होईल. आपली दुसऱ्याशी संवाद व वक्तृत्व कला सुधारेल.

तिसरा संकल्प- आपला स्क्रीन टाईम कमी करावा. म्हणजेच सतत लॅपटॉप, कंप्युटर किंवा मोबाईल वरील संवाद जेवढा कमी करता येईल तेवढा करावा. ज्यामुळे डोळ्यावर होणारे दुष्परिणाम टाळता येतील.

चौथा संकल्प- दिवसातला थोडा वेळ तरी आपल्या मित्रपरिवाराशी व नातेवाईकांशी संवाद साधावा. ज्यामुळे तुम्हाला औषध घेण्याची गरज भासणार नाही. कारण मित्र हेच आपल्या शारीरिक व मानसिक आजारावर रामबाण औषध आहे.

पाचवा संकल्प- सहा महिन्यातून एकदा तरी आपल्या परिवारासोबत दूरच्या दूरवर जावे. ज्यामुळे तुम्हाला तुमच्या परिवारातले हेल्दी वातावरण टिकवता येईल ! तसेच इतर प्रांतातील व देशातील संस्कृती तुम्हाला जवळून पाहता येईल.

सहावा संकल्प- आपल्या आवडीचा एखादा छंद जोपासावा. ज्यामुळे तुम्हाला एक प्रकारची मनशांती मिळेल व आपल्या रिकामा वेळ छान पद्धतीने जाईल.

सातवा संकल्प- सामाजिक कामासाठी थोडा वेळ द्यावा !

ज्यामुळे आपल्याला काही अंशी सामाजिक ऋण फेडल्याचा आनंद मिळेल. मित्रांनो, तर हे आहेत, मी सुचवलेले सात संकल्प. हे सात संकल्प आपण येणाऱ्या नववर्षात अमलात आणावेत की ज्यामुळे आपले व आपल्या कुटुंबाचे जीवन आनंदाने व सुखा समाधानाने व्यतीत होईल. या लेखाला पूर्णविराम देण्यापूर्वी माझ्या मनातलं थोडसे भाव काव्यातून व्यक्त करीत आहे-

नव्या या वर्षी

संस्कृती आपली जपूयां

थोरांच्या चरणी एकदा तरी

मस्तक आपले झुकवूयां!

परवा हॅप्पी न्यु इयरचो एक ल्हानसो इव्हेंट आम्ही साजरो केलो. आम्ही, परबीन, सावतीन आणखी दोन तीन घरां मिळान आम्ही आमच्याच खळ्यात हॅप्पी न्यु इयर साजरा केलव. परबीन हेरी कशी असली तरी अशा सार्वजनिक कामात कधी मागे न्हेवना नाय. कंबार खोचून सगळ्या कामात फुडे!

पुरी-भाजीचो बेत केललो. 'आम्ही बायकाच ह्यो इव्हेंट करणार. बापयांनी अजिबात खळ्याकडे फिरकायचा नाय. त्येचो थर्टी फर्स्ट काय तो आपापल्या घरात. आम्ही आमचो स्वयंपाक आटापलो की आपापल्या घरातल्या बापयांसाठी पावभाजी घरपीच करणार!' ह्यो कडक अलिखित नियम व्हतो. खळ्यावर सांचेपासूनच पोरां बायका जमले. बापये चिरे मांडून चूली मांडून आधीच गेले व्हते. भारोभर लाकडां पण ठेवन गेलले. पुरी-भाजयेच हात घालूच्या आधी आम्ही बायकांनी मस्तपैकी 'प्री इव्हेंट फोटोग्राफी' करून घेतलाव. आता सध्याचे सगळे इव्हेंट हे खास करून अशी फोटोग्राफी करूच्यासाठीच असतत ह्या काय वेगळा सांगूक व्हया?

परबीन तशी सुगरण भारीच. तिच्या हातचो खयचोय पदार्थ कोणी डोळे ढापून खायचो. खाणारो जिभले चाटतलोच इतकी भारी चवीची भाजी परबीनीन बनवल्यान. आधी आम्ही पावभाजी खावन घेतलव. कामां करून आम्हीच बायका आधी दमललव ना? आमका म्हायत व्हता, आमच्या बापयांक काय इतक्यात भूक लागली नसतली. आधी पोरॉक जेवन काढलव. मगे आम्ही बसलव. खळ्यात गोल पंगत करून केळीच्या पानावर मस्त गरम गरम पुरी-भाजी जेवताना काय मस्त मजा इली. पंक्तीत बसल्यावर परबीनीची गजाली सुरु झाली. 'मी बाय ठरवय, उद्यापासून काय काय करूचा, नाय करूचा. नवे संकल्प केलंय.' तशे सगळेजणी म्हणाले, 'काय गे, काय संकल्प केलंस?' तशी परबीन म्हणाली, 'उद्यापासून नया वरीस सरासर घोवाशी, सासायेशी, पोरॉशी एका शब्दान भांडणार नायय. किती काय कसलो प्रसंग इलो तरी आवढो गिळणार, तोंडातले शब्द तोंडात ठेवणार. अजिबात भांडण नाय म्हणजे नाय!' तशे सगळेजणी एकमेकींकडे बघीत हसले.

सावतीनीन थोडो धीर केल्यान, 'परबीनी, तू लय चांगलो संकल्प केलंस. त्याबद्दल प्रश्रच नाय. पण तुजो तोंडाळ स्वभाव लक्षात घेता

नया वरीस

मालवणी बोली

वयल्यांचा कवग्या,
मालवण- सिंधुदुर्ग.

ह्यो संकल्प तू पुरो करू शकशीत काय? माका तर बाय शंकाच वाटता.' तशी परबीन म्हणाली, 'संकल्प केलंय तो पुरो करूसाठीच. उद्यापासून भांडणासाठी माझा तोंड बंद म्हणजे बंद. राग इलो तरी गिळान टाकतलय.' ह्या सगळा पंक्ति बसलली माझी सासुबाय ऐकतय व्हती. तिका परबीनीचे सगळे खडान खडा गोष्टी म्हायत. ती

म्हणाली, 'परबीनी, अशे अवघड संकल्प धरू नको बाय. अगो, घर म्हटला की, मतभेद होतले, भांडणा होतली, तोंडाक तोंड लागतला, भांड्याक भांडा लागतला. अगो, घरात, प्रपंचात आवश्यक त्या गोष्टींवर भांडणा होवूक व्हयी. मना साफ व्हतत. मनात कोंबून ठेवन, दाबून ठेवन आपलो आपल्याकच त्रास व्हता. त्यापेक्षा एखादी गोष्ट बोलान मोकळा व्हायचा. अगो, अशा बारीक सारीक भांडणांमुळेच तर प्रपंचाक शोभा येता. थोडक्या भांडान रुसान बसणा, फुगान बसणा ह्या तर सीचा सौंदर्य आसा. त्यापेक्षा वेगळो कायतरी संकल्प करा, जसो की उद्यापासून उधळपट्टी कमी करू, जितके आवश्यक तितकेच जिन्नस घेव, कपडे, ड्रेस, साडये जितके आवश्यक तिथकेच घेव, वगीच अनावश्यक कपड्यांनी कपाटां भरून नाय ठेवचव, घोवाकडे एखादी गोष्ट मागण्याआधी घोवाची परिस्थिती जाणून घेव, वगैरे वगैरे. बरा, माका सांगा, परबीनीन आपलो संकल्प सांगल्यान. आणि कोणी कोणी काय काय संकल्प केलेहत सांगा बघू.' माका पण बाय माझ्या मनातलो एक संकल्प सांगाचो व्हतो.

पण माझ्या सासुबायचा लेक्चर ऐकल्यावर कोण गे बाय तोंड उघडतला मनातलो संकल्प सांगूक? सगळ्यांनी माने खाली घातल्यानी आणि गुमान पुरयेक हात घातल्यानी. तशी माझी सासुबाय म्हणाली, 'परबीनी, भाजी मात्र मस्त केलय गे. तुया खरोखरच सुगरण आसस बाय. बायानु, आटपा लवकर. तडे बापयांक भूके लागले असतले. त्येका जेवणा पोचवा नि जेयल्यार हडे येवा म्हणाचा खळ्यावर. कारण तेनीय काय काय संकल्प केले असतले.

नया वरसाचे एकेकाचे संकल्प ऐकूया तरी... नाय?

झणझणीत कोळंबी

स्वाती पाटील
पलूस, सांगली

आज आपण झणझणीत कोळंबी पाहूया आणि चाखूया

साहित्य :

- ताजी कोळंबी (सोलून, स्वच्छ धुतलेली) - 500 ग्रॅम
- कांदे (मध्यम आकाराचे) - 2 बारीक चिरलेले
- टोमॅटो - 2 बारीक चिरलेले
- आले-लसूण पेस्ट - 2 चमचे
- हिरवी मिरची - 2 बारीक चिरलेली
- गोडा मसाला - 1 चमचा
- लाल तिखट - 1 चमचा
- हळद - 1/2 चमचा
- काळा मसाला - 1 चमचा
- गरम मसाला - 1/2 चमचा
- ताजं खोबरं (किसलेलं) - 3-4 चमचे
- तेल - 3-4 चमचे
- मीठ - चवीनुसार
- कोथिंबीर - बारीक चिरून सजावटीसाठी

कृती:

1. कोळंबी तयार करणे:
2. कोळंबी सोलून स्वच्छ पाण्याने धुऊन घ्या.
3. त्यामध्ये चिमूटभर हळद आणि मीठ लावून 10 मिनिटे मुरवत ठेवा.
4. मसाला तयार करणे:
5. पॅनमध्ये तेल गरम करा.
6. बारीक चिरलेला कांदा घालून सोनेरी होईपर्यंत परतून घ्या.
7. त्यामध्ये आले-लसूण पेस्ट आणि हिरवी मिरची घालून 2-3 मिनिटे परता.
8. टोमॅटो घालून नरम होईपर्यंत शिजवा.
9. मसाल्याचा तडका:
10. त्यात लाल तिखट, हळद, काळा मसाला, गरम मसाला, आणि गोडा मसाला घालून व्यवस्थित मिसळा.
11. गरम पाण्याचा एक कप घालून मसाला उकळू द्या.
12. कोळंबी शिजवणे:
13. मुरवलेली कोळंबी मसाल्यात घाला आणि चांगलं परता.
14. झाकण ठेवून 7-8 मिनिटे मंद आचेवर शिजवा.
15. खोबरं आणि चवदारपणा:
16. वरून ताजं खोबरं आणि चिरलेली कोथिंबीर घालून मिक्स करा.
17. कोळंबीला चांगल्या मसाल्याची चव येईपर्यंत 2 मिनिटे शिजवा.
18. सजावट आणि सर्व्हिंग:
19. गरमागरम झणझणीत कोळंबी भात, चपाती किंवा भाकरीसोबत सर्व्ह करा. वरून थोडं खोबरं आणि कोथिंबीर टाकल्यास डिश अधिक आकर्षक दिसते.
20. टीप:
21. मसाला अधिक झणझणीत हवा असल्यास हिरव्या मिरच्या वाढवा.
22. कोळंबी जास्त शिजवू नका, नाहीतर ती रबरासारखी होते.

महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता १९६६

(पान २ वरून)

खाजगी विकासकाने हाती घेतलेल्या क्षेत्रात स्थित असलेल्या कोणत्याही जमिनीचे विशेष वसाहत प्रकल्पासाठी लागू असेल मात्र अर्जदार व्यक्तीचा उक्त जमिनीवर निर्बंध हक्क व योग्य प्रवेश पाहिजे. तसेच ती जमीन विकास योजनेत सार्वजनिक कामासाठी राखीव नसेल तर लागू असेल मात्र तो उद्योग रेल्वे मार्गापासून ३० मीटरच्या आत किंवा उच्च दाब पारेषण मार्गापासून १५ मीटरच्या आत असता कामा नये किंवा ती जमीन भूमी संपादन कायदानुसार संपादनास प्रायोजित असता कामा नये. तसेच पाटबंधारे प्रकल्पाच्या लाभक्षेत्रात असता कामा नये. तसेच पर्यावरणे, सार्वजनिक आरोग्य, शांतता, सुरक्षितता, सागरी विनिमय एकत्रितपणे, आपण अशा विमा प्रणालीसाठी काम करू शकतो जी खरोखरच संरक्षण आणि समर्थनाच्या तिच्या वचनाला पूर्तता करते.

तसा वापर सुरू केल्यापासून ३० दिवसांत संबंधित व्यक्ती गाव अधिकाऱ्यामार्फत तहसीलदारास तशी सूचना देईल व विहित नमुन्यात माहिती देईल. त्याची प्रत जिल्हाधिकार्यास देईल.

वरील अटीचे पालन न झाल्यास जिल्हाधिकारी दहा हजारापर्यंत दंड करेल. परंतु तो दंड ज्या जमिनीच्या अकृषिक आकारणीच्या वीस पटीपेक्षा कमी नसेल किंवा ती जमीन मूळ वापरात आणेल.

मात्र त्यापूर्वी जिल्हाधिकार्याने तशी नोटीस देणे आवश्यक आहे व संबंधित व्यक्तीने त्याचे पालन करणे अपेक्षित आहे. तसे न केल्यास जिल्हाधिकारी रोजचे रोज शंभर रुपये प्रमाणे दंड आकारू शकेल.

(वरील सर्व कलम यथास्थित विशेष, वसाहत प्रकल्पासाठी सन २००५ च्या सुधारणेपासून लागू असेल.)

कलम १४८ नुसार प्रत्येक गावात अधिकार अभिलेख असतील त्यात

क) जमीन धारणा करणाऱ्या भोगवटा करणाऱ्या मालक किंवा जमीन गहाण घेणाऱ्या किंवा तिचे भाडे, महसूल आपल्या नावे करून घेत असतील अशा व्यक्तीची नावे.

ख) शासकीय पट्टेदार तसेच कुळांची नावे.

ग) अशा व्यक्तींच्या परस्पर हितसंबंधाचे स्वरूप, त्याची मर्यादा व त्यासंबंधी असलेल्या अटी.

घ) अशा व्यक्तींपैकी कोणत्याही व्यक्तींना द्यावयाच्या वा घेण्याचा खंड किंवा महसूल असल्यास तो खंड किंवा महसूल.

ड) राज्यशासन या बाबतीत केलेल्या नियमान्वये सर्वसामान्यपणे किंवा त्या निर्दिष्टित केलेल्या कोणत्याही क्षेत्राच्या प्रयोजनासाठी विहित करेल असे इतर तपशील.

कलम १४९ नुसार एखाद्या व्यक्तीने जमिनीत अधिकार संपादन केल्यावर त्यापासून तीन महिन्यांत त्याची माहिती तलाठ्याला देण्याची असते. तलाठी त्याच्या संदर्भात चौकशी करून त्याची नोंद करेल. परंतु जिल्हाधिकारी यांच्या परवानगीने किंवा नोंदविलेला दस्त असेल तर तशी माहिती देण्यात सूट असते. वरील माहिती कब्जा नसलेल्या गहाणाच्या संदर्भातदेखील असू शकते. त्याची नोंद तलाठ्यास करावी लागते. (T.P. ACT Section 100) Transfer of Property Act Sec 100

एखाद्या व्यक्तीने गहाणाची फेड केल्यास त्याची नोंद तलाठ्यास करावी लागते.

कलम १५० मध्ये उल्लेख केल्याप्रमाणे फेरफार नोंदवही व विवादग्रस्त प्रकरणांची नोंदवही करावयाची असल्यास ती कशाप्रकारे करू शकतो ते आता आपण पाहू या.

तलाठी एखादी नोंदवही करण्यापूर्वी त्याची माहिती चावडीवर लावेल. तसेच संबंधित व्यक्तीस लेखी कळवेल.

काही आक्षेप आल्यास त्याची नोंद करणे तलाठ्यावर बंधनकारक राहील.

अशा आक्षेपांचा अव्वल कारकून किंवा त्यापेक्षा ज्यास अधिकारी व्यक्ती शक्यतो एक वर्षात निकाल लावेल. त्याची नोंद नोंदवहीत करेल.

कलम १५५ मध्ये उल्लेख केल्याप्रमाणे लेखनातील चूक दुरुस्ती करण्यासाठी.

अधिकार नोंद करताना चूक झाल्यास एखादा महसूल अधिकारी ती दुरुस्त करू शकतो. मात्र त्याने संबंधित पक्षकारांना त्यापूर्वी नोटीस देऊन त्यात आक्षेप असल्यास त्याचा निकाल लावणे गरजेचे आहे.

क्रमशः

माझी मराठी शाळा

माझ्या मराठी शाळेला
भेटलो मी साठ वर्षांनी
शाळेच्या त्या दगडी भिंती
पाहूनी मजकडे गहिवरल्या

शाळेकडे पाहूनी
गतकाळातल्या माझ्याही
त्या जुन्या आठवणीं
उमाळून आल्या

शाळेच्या पटांगणातल्या
इवल्याशा पाऊलखुणा
मला खुणावू लागल्या
जुने नाते सांगू लागल्या

शाळेच्या वर्गात गेलो
ना धोतर कोटातले
माझे गुरुजी दिसले
ना खाकी चड्डीतली पोरं
ना वेणीवाल्या पोरी दिसल्या

उदास मनाने मी
आकाशाकडे पाहिले,
मला तिथे एक मोठा
ताऱ्यांचा पुंजका दिसला
त्यात मला माझे गुरुजी
मुलां-मुलीनां
शिकवताना दिसले!

प्रा. के. एस. शिरबंदे,
दापोली

नववर्ष

वर्षे येती वर्षे जाती
नसे कुणाला ती नवलाई
संकल्पांचे काय बोलता
चार दिसांनी ऐसीतेसी

नव्या कल्पना नव्या वलगना
कानांवरती येती जाती
उंच मनोरे ते स्वप्नांचे
कुणी पाहती कुणी बांधती

हसवुन जाती रडवुन जाती
वर्षे अपुली खूण ठेवती
त्या यादने कुणी खंगती
कुणी पार ते मरुनी जाती

वर्षे मोठी शिक्षक भारी
छडी घेउनी धडा शिकविते
उकल काढता इनाम देती
उत्तर चुकता मार मारिते

दरवर्षीची हीच कहाणी
तोच धडा अन तीच उजळणी
रोज उठोनी काम करोनी
करु नशिबाशी हात मिळवणी

बाबू घाडीगांवकर

सजणा

आज अडवू नको आज विनवू नको
साजणा रे नको रागवू
वाट विझली तिथे आत बिजली इथे
मी कितीदा मला सावरू

मी परतते घरी भेट अर्धी जरी
आज हृदयी किती गोडवा
भेट जन्मांतरी ही पुन्हा जाहली
रे सख्या तू नको बावरू

कालही भेटले गोपिकांच्या सवे
रासही खेळले अंगणी
ही युगे लोटली मी तरीही हरी
सांग स्वप्ने किती आठवू

रंगले मी अशी दंगला तू तसा
एकमेकांत सामावुनी
सांज ही अंगणी चांदही त्या नभी
दीप सजणा नको मालवू

वाजते बासरी रोमरोमामधे
जीव हेलावतो मारवा
ही पुरे रे नशा ही नुरे मी मला
जन्मही तो नवा मागवू

सुदेश मालवणकर,
दापोली

नववर्षाचे नवे संकल्प

अखेर जुने वर्ष संपून गेले
काही संकल्प तसेच राहिले
नव्या वर्षाचे आगमन झाले
जुनेच संकल्प नव्याने सोडले

आरोग्याची घेऊ नित्य काळजी
प्रभातफेरीतून मिळवू हवा ताजी
पहाटे चालण्याचे ठरवले गेले
जुनेच संकल्प नव्याने सोडले

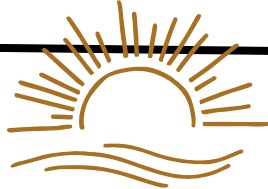
मोबाईलचा वापर कमी करुया
जुने नवे काही छान वाचूया
वेळेच्या सदुपयोगाचे फायदे कळले
जुनेच संकल्प नव्याने सोडले

नेहमी सकस आहार करुनी
दूर ठेवू आजारांना या जीवनी
समतोल अन्नाचे महत्त्व समजले
जुनेच संकल्प नव्याने सोडले

संकल्पांचे असेच तर असते
काहींच्या नशिबी पूर्ण होणे नसते
अपूर्ण संकल्पांमुळे करमेनासे झाले
जुनेच संकल्प मग नव्याने सोडले!

दीपक गुंडये,
मुंबई

नव वर्ष

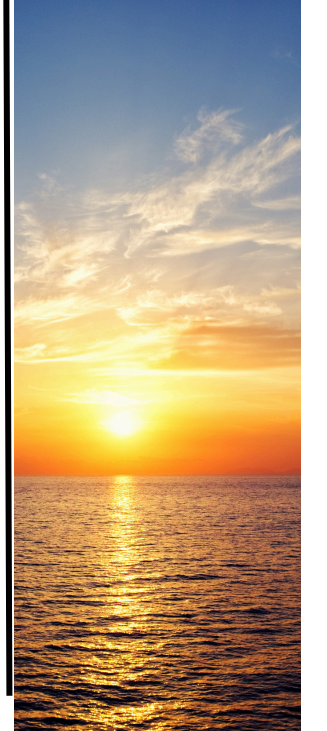
नव वर्षाची उघडली कवाडे, त्यात डोकावून पाहू जरा
नव संकल्पाच्या प्रकाशात, उजळून निघाली ही धरा

जुन्या वर्षाचे शेवटचे पान, आज गळून पडले
नव्या पानावर आज एक, नवे स्वप्न पडले
नव्या आशा, नव्या दिशा, नव चैतन्याचा वारा

नव्या क्षणांचे होऊन सोबती, घडवू इतिहास नवा
अपयशाच्या पायरी वरून, घेऊ यशाचा मागोवा
चित्र नवे भविष्याचे, नवाच थाट सारा

नव साहित्याचे बीज रुजवू, लिहू नव्या कविता
अंधःकार तो अज्ञानाचा दूर सारू आता
लेखणीतुनी वाहू दे आता, क्रांतीच्या जलधारा

संतोष पवार,
सावंतवाडी

मी अंतराळवीर झालो तर....

मी अंतराळवीर झालो तर माझ्या कुटुंबाला व मला खूप आनंद होईल. माझ्या आई वडीलांना माझा अभिमान वाटेल. मी अंतराळात जाऊन पहिल्या आपल्या पृथ्वीला पाहिन की आपली पृथ्वी अवकाशातून कशी दिसते? मग मी सर्व ग्रह पाहिन आपला चंद्र कसा दिसतो ते पाहिन. मंगळ ग्रहावरील मोठा पर्वत पाहिन. अंतराळात जाऊन मी चंद्रावर जाईन. मी चंद्राला नीट पाहिन मी चंद्रावर जीवसृष्टी चा शोध घेऊन. मग मी चंद्रावर चा मोन्स ह्युजेस हा पर्वत पाहिन. मग मी मंगळावर जाईन. मंगळ ग्रहावरील माती आपल्या ग्रहावर आणें. मी अंतराळात तरंगत राहीन. सर्व बटुग्रह, उपग्रह पाहिन. त्यांचा निरीक्षण करेन. मी अंतराळवीर झालो तर अंतराळातील तारे पाहिन. शर्मिष्ठा व सप्तशती तारे पाहिन. मी आकाशात पक्ष्यांसारखा उडण्याचा आनंद घेईन. घरी परत आल्यावर मी माझा अंतराळातला अनुभव सांगेन.

प्रसाद नरेश शिगवण,
इयत्ता- सातवी

नवीन वर्षाचे संकल्प

मुलांसाठी नवीन वर्षाचे संकल्प हे त्यांच्या वयाला व गरजेला साजेसे असावेत.

खालीलप्रमाणे काही सोपे संकल्प:

1. दररोज 1 अभ्यास करेन.
2. आई-बाबांची मदत करेन.
3. दररोज एक चांगले काम करेन.
4. फळे व भाज्या खाण्याची सवय लावेन.
5. मित्रांसोबत भांडण टाळेन व सर्वासोबत चांगले वागेन.

"आनंदाचा खजिना"

एका गावात छोटा रोहन नावाचा मुलगा राहत होता. रोहन खूप हुशार होता, पण तो नेहमी अभ्यास न करताच खेळण्यात वेळ घालवत असे. त्याचे आई-वडील त्याला नवीन वर्षाचे महत्त्व समजावून सांगत होते.

नवीन वर्षाच्या पहिल्या दिवशी, रोहनला त्याच्या आजोबांनी एक सुंदर खजिन्याची पेटी दिली. पण ती पेटी रिकामी होती. आजोबांनी सांगितले, "रोहन, ह्या वर्षी प्रत्येक दिवशी एक चांगले काम करायचे व त्याचे स्मरण म्हणून ह्या पेटीत एक कागद टाकायचा. वर्षाच्या शेवटी आपण हा आनंदाचा खजिना उघडू."

रोहनने ठरवलं की तो दररोज एक चांगले काम करेल. कधी त्याने झाडांना पाणी दिले, तर कधी आपल्या लहान भावाला मदत केली. शाळेतही तो मित्रांना गृहपाठ समजावून घायला लागला. हळूहळू, रोहनच्या वागणुकीत खूप चांगला बदल झाला.

वर्ष संपलं, आणि आजोबांनी रोहनसोबत खजिन्याची पेटी उघडली. त्यात रोजच्या चांगल्या कामांचे कागद भरलेले होते. आजोबा हसून म्हणाले, "रोहन, हा आहे तुझा आनंदाचा खजिना. तू नवीन वर्षाचा खरा संकल्प पाळलास." ही गोष्ट ऐकून रोहनचा मित्र आदित्यही म्हणाला, "मी देखील नवीन वर्षात माझा खजिना भ"मी देखील नवीन वर्षात माझा खजिना भरवणार"

शिक्षण:

नवीन वर्ष हे चांगल्या गोष्टींची सुरुवात करण्याची उत्तम संधी आहे. आपण घेतलेला संकल्प फक्त बोलण्यापुरता नसावा; तो कृतीत उतरवायला हवा.

तुम्ही देखील तुमचे "आनंदाचा खजिना" तयार करा आणि रोज चांगले काम करून तो भरत चला!

मार्ग शोधा

६ फरक शोधा

